

**DE GIRAF EN DE MONGOLOIDE
OVER BOTHO STRAUSS***

Erwin JANS

"Ik ben bang, dat ik geen schrijver ben, die indruk op u kan maken, meneer. Hoewel ik zonder ophouden schrijf, of me tenminste zonder ophouden voorstel dat ik schrijf, ben ik, tot mijn spijt, ver verwijderd van wat u een stilist en een mensenkenner noemt." Dat laat Botho Strauß een van de personages uit de *Trilogie van het Weerzien*, een schrijver, over zichzelf zeggen. Een opvallende passage omdat het personage aan zijn eigen werk die kwaliteiten ontzegt, die in de meeste beschouwingen ook aan het werk van Botho Strauß worden toegekend. Strauß wordt omschreven en geprezen als een scherp observator van de hedendaagse mens en van de moderne consumptiemaatschappij. Een minutieus chroniqueur van de 'tijdsgest'. Als ik als uitgangspunt de hypothese neem dat er in de uitspraak van het theaterpersonage iets doorschemert van de opvatting van Botho Strauß zelf over zijn schrijverschap, dan betekent dat dat hij de verhouding van zijn schrijven tot de actualiteit (als observator, als chroniqueur) op zijn minst problematiseert.

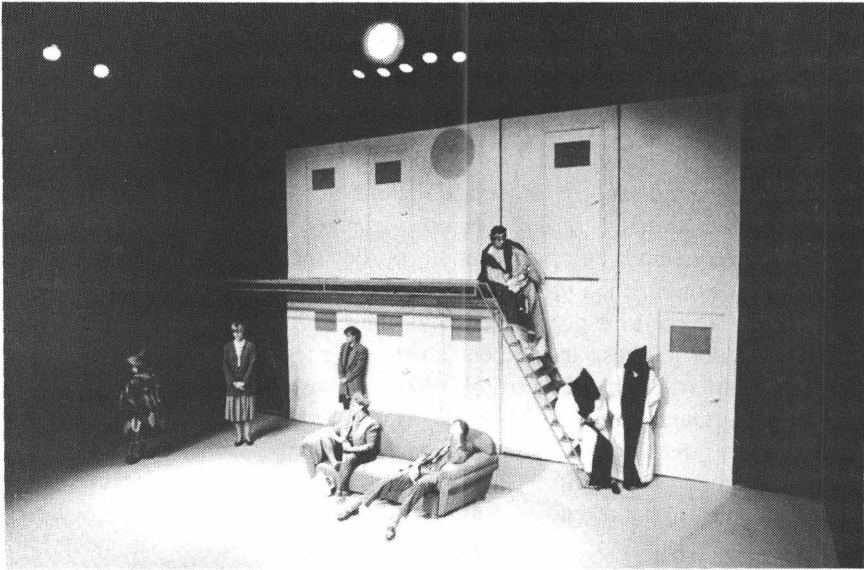
'Hedendaags' en 'modern' zijn begrippen die verwijzen naar een situatie die ons gegeven is, die ons bekend is en die we in principe niet in vraag stellen. Het is vanzelfsprekend dat we moderne en hedendaagse mensen (willen) zijn : wij leven nu en nemen deel aan de samenleving waarvan we deel uitmaken. De bijna tautologie van de vorige zin is hier op zijn plaats. De hedendaagse mens, dat ben ik, dat zijn wij. Niets is ons minder vreemd dan de ervaring van het hedendaagse, het actuele, het moderne.

Het is met die ervaring dat Botho Strauß zich in zijn werk uiteenzet. Met de ervaring die ons 'eigen' is en precies daarom vreemden van onszelf maakt. En hij doet dat niet zozeer als een observator van de actualiteit. Veel meer als een archeoloog. Hij legt het heden bloot als een ruïne, hij toont onze ervaring van onszelf en onze samenleving als een verzameling brokstukken en scherven, als flarden niet meer te reconstrueren tekst, nauwelijks te ontcijferen tekens. Strauß probeert de hedendaagse mens te lezen als een bijna uitgewist schrift. Het is het inzicht van Suzanne wanneer zij in de *Trilogie van het Weerzien* tegen haar geliefde zegt : "Vertel me eens : waar herkent u me eigenlijk aan ? Hoe komt het, dat ik, ik die niet te onderscheiden ben, keer op keer door u wordt

teruggevonden, zonder dat u zich vergist ? Als ik in de spiegel kijk, dan vind ik niets wat ook niet in duizend andere gezichten te vinden is."

We kijken naar onszelf in de spiegel en herkennen het gezicht niet meer dat naar ons terugkijkt. Het woord waarmee we deze ervaring omschrijven en dat bijna synoniem geworden is van de moderne ervaring is 'vervreemding'. Het proces dat de moderne samenleving doortrekt en vormgeeft is een proces van vervreemding. Socioloog Rudi Laermans heeft het in dat verband over onze 'mannequin-maatschappij' die hij omschrijft als 'een samenleving van super-geïndividualiseerde lieden waar consumptie met creativiteit wordt verward. Een sociaal vacuüm waar ieder engagement, iedere sociale gevoeligheid verdampt is. Hier heerst het voyeurisme, de kille blik. Kijken en keuren'. Het zijn dezelfde thema's waarrond Botho Strauß zijn cultuurkritiek heeft opgebouwd : individualisme, consumptie, een sociaal vacuüm, de toenemende vereenzaming in een bureaucratische, vermediatiseerde samenleving. De taal heeft zich voorgoed losgemaakt van de dingen en laat ons wezenloos en onmachtig achter te midden van een babelse spraakverwarring : in de explosie van communicatiemiddelen en mogelijkheden heeft het waardevolle zich teruggetrokken in een onbereikbaar en hardnekkig zwijgen. De wereld van de intimiteit maakt deel uit van de openbaarheid. Vervreemding is een proces dat zich veel dieper in de ervaring van alledag heeft ingevreten dan Marx kon vermoeden. Een gevoel van een werkelijkheid die irreëel wordt, een verzameling van prikkels en indrukken die van buitenaf komen en op ons nerveus systeem inwerken. Een gevoel dat ons paradoxaal genoeg toestaat te leven met het onleefbare : "Misschien is het aan deze irrealiteit van de media-civilisatie te danken, aan deze wereldomspannende stroom van het vergeten, aan deze behoedzame scheiding tussen de mens en het menselijke, met één woord : aan de televisie, dat we nog in leven zijn." (*Paren, passanten*) Wat is 'de scheiding tussen de mens en het menselijke' anders dan een radicale veroordeling van een samenleving die de mens van zichzelf vervreemdt, hem dwingt zijn menselijkheid te vergeten omdat een vorm van 'onmenselijkheid' ('irrealiteit') nodig is om 'hedendaags' en 'modern' te zijn.

Strauß' teksten zijn scherpe analyses van die maatschappelijke vervreemding, maar er is een ander soort vreemdheid in Strauß' teksten, een vreemdheid die zich aan de gebruikelijke cultuurkritiek onttrekt. Het is in de verhouding tot de andere, tot de geliefde, dat die vreemdheid afleesbaar wordt. 'Wij — van moment tot moment en verder absoluut niets. Van elkaar gescheiden, wij. Wij — rug aan rug verenigd. Wij, die altijd weerkeren —' : zo eindigt de lange monoloog van Suzanne in de *Trilogie*, haar liefdesklacht. Vier maal de meer-

De laatste scène uit *Zeven Deuren* : een tochtje in de geschiedenis met twee Dominicanen, Keizer Juliaan en Columbine (ARCA, regie : Sabine Reifer) (Foto : Luk Monsaert)

Chris Thys en Herman Coessens in *De Reisgids* (NTG, regie : Jean Pierre De Decker) (Foto : Luk Monsaert)

voudsvorm 'wij', het voornaamwoord van de gemeenschappelijkheid, van het samenvallen van 'ik' en 'jij' in het 'wij' van het koppel. Viermaal het woord 'wij' in een zin die het samenzijn van 'ik' en 'jij' opnieuw ontbindt en onmogelijk maakt. Het lijken vier definities van de onmogelijkheid om 'wij' te zeggen en tegelijk van de absoluteheid van dat verlangen. Het is de ervaring van 'de andere', niet als iemand die door sociale of economische structuren van ons vervreemd is, maar de andere als iemand die ons altijd vreemd is en vreemd zal blijven. Die zich altijd aan onze wil en ons verlangen zal onttrekken en die ons van onszelf vervreemdt en onze identiteit op het spel zet. Is het die extreme ervaring van de ontmoeting met de ander die Suzanne verwoordt wanneer ze tot Moritz zegt : 'Je geeft me geen gevoel voor mezelf. Je hebt me ver van mezelf verwijderd. Voor jou bestaan betekent : met je rug tegen een lege, ruwe wand geworpen worden. Daarachter verbrokkelt het eigen lot, als een huis dat nooit is bewoond.' 'Onszelf', 'onze identiteit' zijn onbewoonde en onbewoonbare huizen, ruïnes. De verhouding tot de ander, verhevigd in het beeld van de liefdesverhouding, staat bij Strauß niet in het teken van de volheid, de harmonie, de eenheid, maar in het teken van een niet op te heffen vreemdheid, een niet op te vullen gemis. De afstand tot de ander blijft een onoverbrugbare nabijheid. En die afstand is ons een teken van de onoverbrugbare afstand tot onszelf, van onze vreemdheid ten opzichte van onszelf.

De 'moderne ervaring' is niet langer een ervaring van 'in' zijn, van 'geïnformeerd' zijn, van 'met de tijd mee zijn', en misschien evenmin van 'overconsumptie', 'vermediatisering', 'technologische vervreemding'. Het is een ervaring waarin de tijd een belangrijke rol speelt, niet als 'geest', niet als etiquette, als synthese van bepaalde actuele maatschappelijke ontwikkelingen, maar als 'materie' : de tijd als uitstel, afstand, wachten. Als scheiding en verlies.

Er zijn heel wat momenten in het werk van Botho Strauß waar hij lijkt te suggereren dat hetgeen nu gebroken, verloren, ontoegankelijk is, opnieuw zal worden ontdekt, toegankelijk en één zal worden gemaakt. Dat er een einde zal komen aan onze exodus, onze diaspora in de moderne tijd. Dat we eindelijk in onszelf zullen kunnen wonen en een plek zijn waar we thuishoren. Maar zijn teksten verraden telkens ook het andere inzicht, dat van een fundamentele, onophefbare vreemdheid.

In *De Opdracht* ziet het hoofdpersonage in de dierentuin een moeder met een mongoloïde zoon. De moeder zit te breien. De mongoloïde wordt gefascineerd door een giraf en hij zegt het woord 'giraf' : 'Ja, zegt zijn moeder, zonder van haar breiwerk op te kijken, dat is een giraf. Nu schudt de mongoloïde

zijn hoofd heftiger en zegt twee keer snuivend 'giraf...giraf !' Hij spant zich namelijk uit alle macht in om iets uit te brengen dat de stompzinnige identificatie van de giraf als giraf ver moet overtreffen. Op haar smalle kop, tussen de oren, heeft de giraf een duif laten neerstrijken en verjaagt haar niet. De aanblik zou ook aan de moeder een lichte verbazing kunnen ontlokken, die is minstens even apart als de sprekende snapshots iedere week in *Der Stern*. Zij kijkt echter niet en zegt nogmaals : 'Ja, dat is een giraf, Herbert. De giraf is het hoogste dier ter wereld.' De invalide knikt. Nu zegt hij niets meer. Misslag van zijn geestdrift. Vlak voor de betekenis, voor de gesproken vreugde moet hij opgeven en zinkt terug in zijn natuurlijke aanleg. Een duif in de bankschroef. Zijn hoofd rust weer scheef en onverschillig op de bankleuning.'

Ongetwijfeld is de giraf het hoogste dier ter wereld. Het is de pragmatische wijsheid van de moeder van de mongoloïde, 1=1. Maar uiteindelijk is het de mongoloïde zelf die een moeilijk te aanvaarden waarheid in zich draagt. De onmacht van de mongoloïde staat allegorisch voor de situatie van de 'moderne mens'. Wij staan tegenover de werkelijkheid, tegenover onszelf zoals hij tegenover de giraf met op de kop een duif, onmachtig om dat te zeggen wat "de stompzinnige identificatie van de giraf als giraf ver moet overtreffen". Ten aanzien van het werkelijke, het andere, ten aanzien van onszelf, is ons het spreken, het denken, het interpreteren ontnomen. In de verhouding tot de ander, tot het andere blijven we in gebrek, ontdekken we onze eigen eindigheid, onze eigen weerloosheid. "Het is alsof ik niets zie...", zegt Suzanne. Het beseft van die blindheid is de garantie voor een nieuwe ontvankelijkheid voor het reële, voor datgene wat moeilijk te 'onderscheiden' is, voor de gebeurtenis die zich voordoet tussen twee momenten als de flash van een fototoetsel, als de duif op de kop van de giraf. En zich dan weer terugtrekt in de onkenbaarheid.

Noot

- * Licht herwerkte versie van een voordracht gehouden op de Botho Straussedag van De Tijd in de Singel, 27 februari 1993.